

PAPP ENDRE

*Irodalmunk: az áldozat, áldozatunk: az irodalom**Értékrendek változása, identitások zavara*

 magyar irodalmi értékrendek változásáról szóló előadásra kaptam felkérést a Tokaji Írótabor kuratóriumától. A feladat egyszerre tűnt könnyűnek és nehéznek. Könnyű, hiszen a kilencvenes évek eleje óta számtalan szerző számtalanszor elemezte már az irodalmunkban lezajló folyamatot, amely átrendezte az irodalom mibenlétéről és olvasási módjairól birtokunkban lévő felfogásokat, megteremtve így – az akkor még nagy erővel hangoztatott – „posztmodern” irodalomértés, egyáltalán: kultúra- és létfelfogás kereteit. Másrészt a feladat ugyanebből az okból kifolyólag nem minden nehézség nélkül való. Ki szeretné magának az epigon interpretátor szerepét? (Valljuk be, sokan...) Valamelyest is új megközelítési mód a szakelméleti aspektus kitágítását kívánja magának. Már csak abból a megfontolásból is, hogy az átalakult irodalmi felfogással szembeni ellenérzés, más okok mellett, éppen azért volt észrevehető, mert az az értelmezői nyelvet a szakterminológiák elurulta absztrakt technológiává formálta egy olyan igazság közvetítésére, amely alapjaiban rendítette meg a gyanútlan konvencionális talaján álló befogadó – identitását. Esmefuttatásom témája ugyanis nem lesz más, mint az ízlés- és értékrend-változások eszmei mélyében ható sajátos azonosságtudat-változatok vizsgálata. Megérteni akarván a bennük munkáló hagyományt és kényszereket, s megmutatni a jelen irodalomértelmezés – nem akadémiai védjegyű – irodalomtörténeteket író köreinek a feltétel nélküli korszerűség szirénhangja általi eltévelyedését. Annyiban kiegészítve a Horvát János-i tételt, hogy az ízlés leple alatt nemcsak világnézetek harca, hanem azonosságtudatok vitája is folyik. Reflexióimat évszázados időtávlatot felölelő három példán keresztül az irodalomértelmezés egy-egy, az identitásfelfogás vizsgálata szempontjából kiemelt válfajára fűzöm föl. A bennük megmutatkozó, kulturális alapozású azonosságismeretek szilárd támaszául szolgálnak egy az esztétika területét is magában foglaló közösségtudat nemzeti specifikumának megvilágításához.

A jelenünkre ható szemléletváltozásról ismereteket adó első (általam ismert) igényes összefoglaló mű Kulcsár Szabó Ernő *A magyar irodalom története, 1945–1990* című munkája. Nagy ívű koncepciója és iskolateremtő képességében megnyilvánuló rendkívüli hatása kiválóan alkalmas arra, hogy elemzésem egyik kiemelt tárgya legyen. Az irodalomtudós sokak által provokatívnak érzett magyarázatai valóban radikálisan szakítottak nem csupán az őt közvetlenül megelőző

Elhangzott a Tokaji Írótaborban 2008 augusztusában.

[*Kérdez az idő*]

időszak politikai-hatalmi befolyásoltságtól terhelt esztétikumszemléletével, hanem egy jó évszázados irodalomértelmezői hagyomány kapcsán is lényegi reformációkat képviseltek. Az önmaga értelmezői pozícióját a saját előfeltételezettségében és időbeli létmódjában szituáló látásmódjának – a korszerűség követelményét normává emelő rigorózus – következetessége lényegi szemléletváltást honosított meg a kanonizációban.

Megállapítása szerint a nyolcvanas évek magyar irodalma gyökeresen formálta át „az irodalmi folytonosságok struktúráját”. A politikai-társadalmi átalakulások által amúgy próbára tett, a progressziót, a változtatást kultiváló irodalmi párbeszédben, a kor szellemének megfelelően természetesen Kulcsár Szabó Ernő is a Nyugathoz való kulturális felzárkózást, évszázados elmaradásunk leküzdését hirdette. A magyar művelődés közelmúltját egy erőszakos idegen hatás következményeként létrejött dezorganikus szellemi-mentális állapotként, visszaesésként mutatta be, ahol megrendültek az etikai, ízlésbeli és szemléleti alapok. A magyar irodalomnak, írja, „egy idegen művészetideológiai szemléletforma kierőszakolt szupremáciájára kellett berendezkednie”. Egyenes következménye volt ennek – a dráma esetében már korábbi eredeztethető – lemaradásunk a világirodalmi fejleményektől, elszakadásunk a kulturális európai fősodortól. Kiestek stádiumok, megszűnt az átjárhatóság, felerősödött – a már szintén örökölt – megkésettség, illetve elmaradottság tudata. A zárt, megcsönkített művelődési struktúra elszenvedése a szakember szerint azzal járt, hogy „térsgégi feltételezettségünk” nem tette alkalmassá műveinket egyetemes emberi létkérdések megszólaltatására.

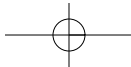
Fel kell hívnom a figyelmet a bemutatásból kiolvasható szemléleti vonásra. Kulcsár Szabó Ernő az egyetemesség–sajátosság konfliktusban gondolkodik. Azzal az – egyébként evidensen igazolható – előfeltevéssel él, hogy a magyar irodalom útja többé-kevésbé azonos volt az európaiéval, s ez utóbbi a mindenkori viszonyítási modell az előbbi számára, a már említett „egyetemesség” szerepét tölti be. Mindenféle deformáció a hozzá való viszony – melynek útja és értékei immár irodalmunk saját birtoka – függvényében mutatkozik meg. Az idegenség tehát kettős aspektusú. Egyrészt elnyomó, negatív hatás, másrészt követendő minta, természetes közeg. Semmiképpen sem beszélhetünk azonos minőségű kettősségről ebben az összevetésben. S mivel az iránymutató mintától való eltérésünk kényszer hatása alatt következett be, a magyar irodalom végső soron áldozatként tételeződik. Egy tőlünk messzemenően idegen hatás elszakított bennünket egy sajátunknak érzett másságtól, ezáltal önnön valónk kiteljesítésének lehetőségétől.

„Anélkül, hogy a nem nemzetjellemtani konstansként, hanem poétikai folytonossággként értett nemzeti irodalmi paradigma mibenlétének Horváth János-i hagyományáig hátrálnánk vissza – írja az irodalomtörténet szerzője –, bizonyos, hogy a XX. századi magyar irodalomban is megfigyelhető a formák és a nyelvek olyan történeti interakciója, amelynek jellege, karaktere eltér a nagy nyugat-európai irodalmakétól.” Literatúránknak tehát van sajátos arculata és értékei. A nemzeti paradigma fogalma nem törlődik el, csak metamorfózison megy át. Mielőtt ennek releváns szemléleti jellegéről szó esne – ha már megidézett –, elevenít-

sük fel ismereteinket a Horváth János-i felfogásról, amely minden idevágó érdeklődés megkerülhetetlen gondolati állomása.

A nemzeti klasszicizmus XIX. századi ideájától való, Horváth János által az irodalmi gyakorlatban észrevett és kárhóztatott eltérés elemzésére kiváló fogódzóul szolgálnak az irodalomtörténész *Ady s a legújabb magyar lyra* (1910), illetve *Aranytól Adyig (Irodalmunk és közönsége)* (1921) című munkái. Megfogalmazása szerint a nemzeti klasszicizmus időtlen eszménye a következőképpen írható le: „Ami specifikus magyarság addig kifejlődött az irodalomban, az itt a teljes érettség, az egészséges összeállítás állapotában egyesül. Ez a művészi forma egyetlen. Ez magyar, történeti produktum. Sehol másutt a világon ilyen nem lehet. Nálunk pedig csak egyszer lehetett, mikor már megvoltak szükséges föltételei.” Továbbá: „a történeti magyarság kifejlett erkölcsi öntudata, irodalma pedig a magyar szellem kvintesszenciájának művészi megnyilatkozása volt”. Tágabb értelemben: „történeti egyéniségünkhöz idomítása az európai szerzeménynek” olyan művészeti és erkölcsi együttállás, melynek „igazi” lényege: önálló és gyökeres magyar ízlésre, irodalmi műveltségre nevelése a közönségnek. Kiemelkedő képviselője Arany János, akinek munkásságában megfigyelhető a „[M]inden ízében tudatos, megfontolt, tömör művészet, tendenciátlanúság, a régiség egész tárházát kiaknázó nyelv és vershasználat, »vaskos, reális« kézzelfoghatóság, nyagarányú conceptiók, népiesség helyett – mint ő szokta mondani »általános nemzeti« jelleg”. S hozzátartozik még az ideáltípushoz a „[G]yökeres, de nem fitogtatott nemzeti érzés az inspirációban; plasticitás, lélektani hűség az objektív műfajokban; bizonyos önmérséklet, józan tervezés a lyrában; szabályosság, magyar formák tökéletessége a kivitelben”.

Horváth Ady Endrében ismerte föl azt a jelképes alakot, kinek felléptével megpecsételődött a már ezer sebből vérző nemzeti gondolati modell sorsa. Arany halálával – hasonló tehetségű követők hiányában – megszakadt a norma élő folytonossága, üres jelszóvá vált, és kultusz tárgya lett. Az ízlés egy alkalmi formáját látták már csupán benne, erkölcsi tartalma és „magyarságának örök érvénye” elszikkadt, formalizmussá deformálódott. A baj végső okát Horváth János az érett, egységes közönség hiányában látta. A *Nyugattal* megszemélyesített reakció írói-művészi szabadsága szerinte „a magyar klasszicizmus szétporlasztására, mi ez esetben tagadhatatlan a nemzeti érdek rovására ment”. Adyt végzetes eltévedés áldozatának gondolja, miszerint a pártpolitika „faltörő kosznak használta őt nemzete, sőt magyar faja érdekei ellen”. A válságérzékelő befogadó számára a *Nyugat* a művelt zsidóság ízlésbeli és politikai ösztöneinek és törekvéseinek képviselője volt. Az antiklasszikus áramlat elsődleges közönségében Horváth a magyar-zsidó értelmiséget fedezte föl. Ennek – értékelése szerint – önálló érdekei, más ízlése volt, ösztöneiben nagyrészt idegen maradt, megőrizte „faji” különállását, s nem asszimilálódni akart, hanem éppen ellenkezőleg, „magához idomította” a magyarságot. „Adynak nem pozitív célok, hanem a tagadás közössége szerzett ily hirtelen népszerűséget ezen az oldalon – írja a tudós –, melyhez különben, véreitől kereken megtagadtatván, menekülnie is kellett, ha meg akart élni.” A pozitív tartalmak hiányában, a fenti értelemben használt modernséget pusztán mint formát és disz-

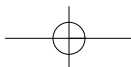

[*Kérdez az idő*]

pozíciót fogadta el, semmiképpen sem mint esztétikai nézetek összehangolt rendszerét. Az irodalmi csatározásokat pedig – melyeket az „öntudatnélküli konzervativizmus” és az „elvtelen modernség” vívott – „irodalomalatti erők” harcaként szemlélte. Ebben a miliőben „[A] klasszicizmusnak eredetileg erkölcsi értelmű, később nyelvtani formalizmussá merevült vezényszavaiban a modernség kritikusa már csak antiszemita jelszót lát”, írta az irodalomtörténész.

A hagyománytörés tapasztalata világosan megmutatkozik Horváth János Ady-kritikájában. Egyrésztől kiváló elemzés, értés, másrésztől teljes értetlenség jellemzi. Esztétikai szempontból elismeri újításait és eredetiségét, erkölcsi felfogásával azonban nem tudja összeegyeztetni verseit. A haladásvágy és a magyarságtudat, illetve -érzés szembefordulását érzékeli a költőnél az ítéssz. A ma szemszögéből részben tévedésnek ítéhető – mind Adyra, mind a centenáriumát ünneplő folyóiratra vonatkozó – állásfoglalásának a nemzeti klasszicizmus ideájában megvalósuló azonosságtudat védelme a forrása. Esztétikum és erkölcs ebben ugyanis szétválaszthatatlan, mivel kultúraalapozó, identitásteremtő hatalma nem engedi azt meg. Az irodalmi, szakmai önelv alárendelődik e gondolkodásban az identitáselvnek. Ez utóbbi a kultúra végső célja, azaz a nemzeti kultúra (a kultúra létmódja) az azonosságtudat mindenkor megjelenítője és újrafogalmazója. Haza és haladás elvei ezért szétválaszthatatlanok benne. Hogyan is fogalmaz Horváth János? „A klasszicizmus ugyanis mint irodalmi ízlés, kihívhat ugyan maga ellen időleges visszahatást, de olyan értelemben, mint egyéb korszerű ízlések-divatok, soha többé a nemzeti műveltség táplálékai közül ki nem iktatható. Örök időkre szóló útravalója az a magyar műveltségnek, irodalmunk történetének pedig központja, sugárgyűjtője: minden korábbi ide fut össze, minden későbbi innen származik szét. Ilyen egyetemesen magyar semmi más ízlés nem lehet.” Ezen túlmenően annak az erkölcsi ihletnek a közös tiszteletére hív föl, mely e klasszicizmus lélektani gyökere volt, „különben nemzetvoltunk tagadnók”, figyelmeztet, mivel „kvintesszenciája azon lelki föltételeknek, melyek nemzeti egyéniséget egyedül fejthetnek ki emberi értéké, s nemzeti létre egyedül jogosíthatnak”.

Még ha lebontjuk is a kor retorikáját a lényegi mondanivalóról, ma már lehetnek olyanok, akik úgy érezhetik, túl sokat vár tőlük a múlt század értelmezője. Származási, neveltetésbeli, világnézeti, ízlésbeli, politikai különbségeket félretéve teremtsenek lelki-erkölcsi összhangot. Időtlen eszmények, nemzetkarakterológia elfogadását kívánja. Arra hív fel, hogy befogadásukat olyan nyíltság jellemezze, melynek vezérlő mondata: „a mindent, mi ez erkölcsi alappal összefér, semmit, mi vele ellenkezik”. A nemzeti klasszicizmushoz mint a műveltségbeli szintézis és az erkölcsi konszenzus eszméjéhez viszonyítsák az irodalmi jelenségeket, általa tulajdonítsanak a műveknek értelmet és részesedést a nemzeti hagyományban. Egy erős igényű, elvárásokat megfogalmazó, követelményeket támasztó identitásfelfogásnak kellene megfelelniük. Egy olyan közösségeszmével szembesítenek Horváth János írásai, melyek összetevői a XIX. századi nemzeti elvű kultúrafelfogásból származnak. Kiindulópontja a gondolkodás és az anyanyelv szoros összetartozása, az anyanyelvi kultúra elsődlegessége és a személyiség alapstruktúráinak közösségi

feltételezettsége. E paradigmában a nemzet mibenlétének alapja egy eredeti és öntörvényű kulturális hagyomány, az esztétikum és a nemzeti jelleg kölcsönös feltételezettsége pedig magától értetődő evidencia.

Nos, Kulcsár Szabó Ernő közösségképe nem ilyen.

Használja ugyan a nemzeti paradigma kifejezést, ám merőben más értelemben, mint elődje. Az ő gondolati rendszerében a magyar irodalom nem valamiféle atemporális természetű egységvízióhoz viszonyul, ellenkezőleg: kétarcú fejlődésmentéről beszél. Ennek megfelelően létezik a művészi létértelmezésnek egy progresszív individualista és egy a fejlődés útjáról le-letérő, öncélú távlatok irányába elkalandozó kollektivista szemléleti tradíciója a maga poétikai sajátosságaival. Ez utóbbihoz meghaladott tudattartalmak és metódusok képvisoletét társítja: így a célelvű történetiség közösségideálját, XIX. századi formák és alkotásmódok alkalmazását, a nagy elbeszélések hagyományának továbbéltetését, a nyelv eszközzellegű használatát, illetve a nyelvi létmód reflektálatlanságát, a tételezhető igazsághoz való ragaszkodást – a posztmodern érában stigmatizálódott tulajdonságokat. A nemzeti gondolatot – mint már szó volt róla – ő a poétikai folytonosság számára sajátítja ki, s e gesztussal mindenestől az ismeretelméleti progresszióhoz kapcsolja, hiszen mindamellet az állítja, hogy a poétikai rendszerek változása mögött világgépi változások állnak.

Kritikája ellenére sem jut azonban eszébe, hogy a közösségi elvű felfogást és művészi gyakorlatot kizárja irodalmi örökségünkéből. Az irodalomtörténész feladatkitűzése világos: újra kell csomózni az elszakított hagyományszálakat, vissza kell találni a világirodalmi korszerűséghez. Csakhogy kényszerűen elfogadja a megmásíthatatlant. „...amikor a posztmodernség korának magyar irodalmáról esik szó, távolról sem gondolható, hogy a nyolcvanas–kilencvenes évek irányzati szerkezetében egy a nyugat-európainak maradéktalanul megfeleltethető posztmodern kortudat nyelvi-poétikai magatartásának változataival van dolgunk” – szögezi le. Azaz, elismeri a sajátos jelenség létének jogát, még ha részben korszerűtlenségként tételezi is. Kulcsár Szabónál ugyanis a korszerűség követelménye – némi túlzással – afféle morális imperatívusz. A sajátos annyiban értékes számára, amennyiben korszerű. Mégsem tud szabadulni attól az etikai természetű, belső ösztönzéstől, hogy messzemenően tiszteletben tartsa irodalmunk nemzeti nyelvű feltételezettségét.

A fenti gondolati modell látszólag átvágja kulturális önszemléletünk gordiuszi csomóját. A képvisoleti elv, a személyes és kollektív igazság azonosságának hitében élő kollektivista irodalomeszmény vélt skrupulusait, megkésetttség-tudatát, kisebbrendűségi érzésének egész művelődésünkre kisugárzó hatását megszüntetni hiszi a „művészet nyelvén megszólaló individualitás” centrális pozícióba állításával. Természetesen ugyanakkor nemcsak a kollektivitás szorul háttérbe, hanem megváltozik az előtérbe helyezett egyéniséggel is. Immár egy újraértett személyiséggé cseréli föl a klasszikus modernségben kialakult autonóm szubjektumét. A személyiség- és nyelvfelfogásban megjelent viszonylagosító nézetek, az előfeltételezettség, a megelőzöttség tapasztalata, a tudás legitimációs válsága, a hagyományos világ- és személyiségképekben megrendült bizalom jellemzi ezt az újrarajzolt portrét.

[*Kérdez az idő*]

A nemzeti paradigma fókuszába egy átértékelt, a modernségtől elváló, viszonyfogalom, a nyelvi történet függvényében folytonosan át- meg átértelmezhető, rögzíthetetlen azonosságú szubjektumkép került.

Azonban az elméleti gond kézenfekvő. Egy közösségi érvényességű értelmezői modellt, nevezetesen a nemzeti jelzőt hordozót, hogyan lehetséges megalapozni oly módon, hogy teljes mértékben a visszájára fordítjuk, majd kiüresítjük eredeti jelentését, s az üresen tátongó szemantikai hiátusba egy folytonosan átértelmeződő fogalmiságot helyezünk? Csak úgy, hogy szakítunk korábbi jelentésével és érvényével. A nemzeti paradigma pozitív azonosságfogalomból amolyan posztészteitkai szakkifejezéssé vált. Altalánosabban az identitás definiálhatatlanságára utal. (Engedjenek meg egy újabb rövid kitérőt a múltba! Hasonló problémával küzdött annak idején Toldy Ferenc is: a nemzet történeti narratíváját – az eposz hiányában és alkalmatlanságának tudatában – azért nem lehetett képes az irodalomtörténet-írásban megalkotni, mivel az esztétikum létrehozásának képességét kizárólag az egyéni alkotóerőnek tulajdonította, továbbá az esztétikum autonómiáját vallotta – ekképpen épp az nem jutott érvényre célkitűzésében, ami a veleje lett volna: a közösségi megalapozottság és kiterjeszhetőség.)

Kulcsár Szabó Ernő gondolati következetessége megtörik két oppozícióba helyezett elv összeegyeztethetlenségén. A nemzeti kultúra folytonosságának tudatát a maga megszakítottságaival, belső alternativitásával, metamorfózisaival vagy akár radikális újraértelmezésével is fenn kívánja tartani. Nosztalgia munkál benne a nemzeti és az egyetemes elv összehangolhatósága után. Egyéni, nemzeti és univerzális gondolati triász, akárcsak a romantikában, nála is eszményien ragyog. Ám beleütközik az időbeliségben vég nélkül kibomló lényegiség megragadhatóságának a nehézségébe. Miként tudnánk megmondani, mennyiben önálló a magyar irodalom az európaihoz képest, hogyan tételezhető saját értékei, ha az értelmezői folyamatban nincs rögzíthető pozíciónk, s be kell érünk a szüntelen átértelmeződés belátásának esélyével?

Lám, a haza és a haladás elve ismét konfliktusban áll. Nem lehet egyszerre áldozni a korszerűség és a nemzeti azonosság oltárán, ha az előbbi az utóbbit felismerhetlenné teszi.

Mi hát a megoldás?

Semmiképpen sem az a magatartás, amelyet Szegedy-Maszák Mihály képvisel *A magyar irodalom történetei* című munka előszavában. A határozott állásfoglalást kényesen kerülő írásmű mintha jó előre el akarna háritani mindenféle felelősségvállalást, ám a megengedő vagy feltételes módozatok mögött ott a konkrét értelmezői teljesítmény, amely árulkodó. „Lehetséges vagy érdemes-e valamely nemzeti irodalom történetét megírni?” – merül föl a kérdés a tudós részéről. Ami eddig magától értetődő elvárás volt, kulturális önazonosságunk tételezése, az immár csak lehetőség. Mivel Szegedy-Maszák úgy látja, hogy a történetírás nem független a megnyilatkozás széles körű hozzáférhetőségétől, arra a következtetésre jut, hogy különös nyomatókat kap nemzeti értékeink külföldi visszhangjának megléte vagy hiánya. Ugyanis akképpen áll a helyzet, hogy a kialakuló egyetlen világpiac

egységesülő művelődést fog eredményezni. S ezt a folyamatot törvényszerűnek tartja, mivel a technikai fejlődés és a tömegtájékoztatási közegek egységesülése a művelődés helyi hagyományai ellen hatnak. Azaz nincs más lehetőség, mint megfelelni a globális kihívásnak. Ennek a feladatnak a teljesítése, szerinte, a nemzeti kulturális örökség szerkezetének megváltoztatását kívánja meg. S milyen az idetartozó irodalmi hagyomány? Mindenekelőtt nem egységes, különböző szemléletek és célelvűségek hálózatát foglalja magában. Ha mindehhez hozzávesszük azt az elővezetett vélekedést, miszerint nincs sikeres párbeszéd a nyugati művelődés mintái és Magyarország (tehát nem a nemzeti közösség!) helyi hagyományai között, ráadásul a határainkon kívül élő magyarság – egy német auktor vélekedésében osztozva – mindenestől „szórványnak” minősítetik, amely „reménytelenül keresi saját azonosságát”, s a hazai értelmiség egy része nem a globális művelődéshez való magyar hozzájárulásban érdekelt, hanem abban a nemzeti kultúra újabb vereségét vizionálja – nos, akkor egy felettébb bonyolult szituációban találjuk magunkat. Absztraktabb szinten ez azt jelenti, hogy egy heterogén elemekből álló, saját-nak tekintett hagyományt kellene hozzáilleszteni valamely idegen tekintély elvárásaihoz, mégpedig oly módon, hogy messzemenően figyelembe kell venni, végső soron alkalmazkodni kell a külső igényhez. Ismételten kényszerpálya ez, hiszen Szegedy-Maszák figyelmeztet mindenkit: „a másik megismerése ellenállásba is ütközhet”, s meglehet, az idegen tekintély a maga távlatából kisajátítja azt, ami különbözik az ő világától, azaz a maga képére formálja. Hiába is próbálnánk erőltetni a saját értékrendszerünket, valószínűleg hasztalan tennénk. Mindennek betetőzéseként elébünk állítja a herderi jóslat átfogalmazott, legújabb kísértését. A nemzeti megközelítés történetisége arra int bennünket, hogy annak „esetleges” (a szóhasználat a macska és a forró kása tipikus esete!) *végére* is föl kell készülni. Az „irodalomtörténetek” szerkesztői célkitűzésében a – vészforgatókönyv bekövetkezte esetén már nem nemzeti keretek közötti – túlélés elengedhetetlen feltétele a töredezett kulturális mintázatként való elbeszélés. Ez nem jelenthet mást, mint éppen a sajátos összefüggések lebontását, a nemzeti hagyománytörténet mellőzését. S ennek hozományaként a háromkötetes ál-irodalomtörténetben visszaszorul, majd fokozatosan eltűnik a magyar irodalomtörténetből mindenféle közösségi elvű létezéselméleti vagy művészeti elgondolás.

Ha idegen befolyás áldozatának látta Horváth János – s más módon Kulcsár Szabó Ernő is – a magyar irodalmat, úgy most ismét ekképpen kell látnunk, ám ezennel saját maga áldozatának. Az önmagát feltehetően a szellemi progresszió élenjárójának látó értelmező, Szegedy-Maszák Mihály a sajátost áldozza föl az egyetemes távlatú túlélésnek. Ám ami ilyen áron túlélő lesz, már csak az emlékét hordozza majd az őt életre hívó kulturális örökségnek.

A bemutatott három példa tipikusan diszharmonikus identitásképeket képvisel. Horváth János nem vet kellően számot az idegenség nélkülözhetetlen szerepével az azonosságtudat kialakításában. Kulcsár Szabó Ernő viszont túlhangsúlyozza ezt az öntörvényűség leminősítésével, s radikalizálja az identitás megtapasztalásban valóban fontos eseményként jelen lévő viszonylagosságot. A fatális változat azonban

[*Kérdez az idő*]

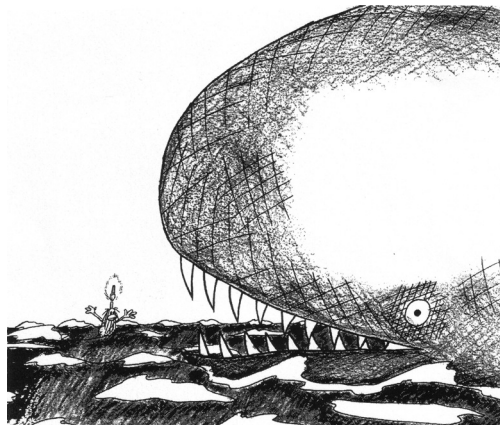
a Szegedy-Maszák Mihályé, aki ideologizáló „zsánerképében” olyan közösségi tudatot fest, mely az idők szellemét felismerve igyekszik megszabadulni saját kulturális előfeltételezettségétől – a semmibe tartva. A diszharmonikus identitásmintáknak pedig kiegyensúlyozatlan vagy egyoldalú értékelőrendszerek feleltethetők meg.

Viszont ha nem fogadhatók el a fentiekben felvázolt identitásképek, mi állítható föl velük szemben?

Egy olyan kommunikációs modellre és kulturális fundamentumra épülő azonosságtételezést ajánlok a hallgatóság figyelmébe, mely kettős arculatú: kultúraközi alakzat és önelvű hagyomány együttese. Az azonosságtudat tételezése ugyanis éppúgy nélkülözhetetlenné teszi a mássággal, a tőle különbözővel való összevetést, mint ahogyan egy hozzánk tartozó tradíció továbbéltetőjeként is magunkra kell ismernünk. Az identitásfogalom kettős spirálként fonódik egymásba. Egyrésztől viszonykategória, individuális megtapasztalás, másrésztől axióma, közösségi hagyomány. A spirál mindkét szála már önmagába foglalja a másikkal alkotott egymásrautaltság viszonyát is. A matematikai alakzatok, a fraktálok mintájára e modell jellemzője a felismerhető ismétlődés tapasztalata, a rész-egész viszony strukturális azonossága. A struktúra alkotóelemeinek önálló értelme az értelmezői folyamatban megtapasztalható időbeli egymásra következésük eredménye. Az identitás szüntelen párbeszédet feltételez saját hagyományunkkal, ugyanakkor más anyanyelvi kultúrákkal is. Meglévő azonosságtudatunk axiómájára támaszkodva lépünk a kommunikációs aktusba, s új benyomásokkal gazdagodva értjük újra magunkat benne.

Ami nélkülözhetetlen az identitás e modelljében, az az egyetértés nemcsak elvi lehetősége, hanem szükségszerűsége is. Mutatkozhat megosztottnak a magyar irodalom hagyománya, ám ennek a kijelentésnek csak akkor van értelme, ha mögötte ott van a konszenzus távlata. E nélkül nincs nemzeti közösség.

Ne várjuk tehát egy – nemcsak a célkitűzésekben vállalt, hanem valóban meg is valósított – plurális, az értékek széles körét befogadó, a szintézis távlatában látó, önmaga sajátosságára ráébredő irodalomtörténeti rendszerezést addig, amíg az értelmezés területén a közösségi azonosságtudat zavara jelöli ki a követendő utat.

Gyulai Líviusz műve